

Óbuda
a 19-ik században
(J. Alt metszete)

SÉTA ÓBUDÁN

Írta ERÉNYI GUSZTÁV

Óbuda nevének hallatára önkéntelenül falura gondolunk egy milliós város szélén, amely szegről-végről beleesik a fővárosi közüzemek gondoskodó szférájába, hogy annál inkább tűntessen visszamaradottságával. Eből a falusi környezetből hiányzik a hagyományos rusztikus légkör zamata. A Bécsi- és a Lajos-út hosszú sávjait átszelő villanyosvasút rozoga viskók, műhelyek, szatócsboltok, raktárak és téglaegetők mentén visz el, amelyek közt ormótlanul mered égnek egy-egy újonnan épült bérkaszárnya. A periferián pedig rideg gyárkémények sora kísért és füstjét beleontja a budai hegyvidék üde levegőjébe.

Ez a proletár összevisszaság annál nyomasztóbban hat, mert kontrasztként megihlet bennünket a környező természet pazar összhangja. Nyugat felé néhány percnyi fáradsággal a József- és Táborhegy áldott lankáira érünk, ahol derüs kis nyaralók, bőven termő gyümölcsösök sorakoznak egymás mellé, feljebb pedig, a Hármashatárhegy lejtőiről megbékülve tekintünk le a közletről oly korcs hatású építészeti egyvelegre. A keleti szélén a Duna pereme von simogató határvonalat és tekintetünk álmodozva merül el a szembeeső Margitsziget és a hozzátapadó pesti háztenger körvonalainak csodálatába. Északnak haladva pedig Aquincum ősi idillje vonz és a Római part nyári nyüzsgő fürdőelete.

A szomszéd hatásoknak ebben a hármas

éltető gyűrűjében Óbuda kispolgári megfeneklése még bántóbban érint. Pedig az avatott szemlélőt ennek a mostohán félreeső kerületnek falain belül is megkapja néhány romantikus színpolt. A repedtes külsejű, földszintes házikók és barátságatlan tömeghajlékok rajából vigasztalón bontakozik ki egy-egy melegtónusú régi kőkereszt vagy kápolna, majd meg pár lépéssel arrébb egy ősrégi kultúra törmelékei kőszöntenek. A hosszú utcatorony északi végén a Schmidt-kastély környékének barokk eleveisége üdit fel fásultságunkból és beljebb, a Duna irányában, a Főtér körzetében a plébániatemplom ereklyéi és szentek porladó szobrai egy évszázados egyházi kultúra emlékeit idézik fel. A sivár jelen szürke, roskatag barakjai közt is úgy érezzük, hogy történeti talajon járunk. És ugyancsak a hagyomány levegőjét szívjuk kissé ledérebb vonatkozásban, ha zsongító koraórszi estéken valamely patinás óbudai kiskocsmába vagy halászcárdába térünk, hogy sramli hangjai mellett, kadarkás mámorban a grinzingi «Heurigenjubel»-hez hasonló káprázatba essünk.

Most ebbe a majd fakó, majd megálmag milieube belehasít a legújabb kor törtető ritmusa. Az a frissen készült műút, amely a fővárosba torkoló bécsi országútnak utolsó szakaszában új irányt ad, serényen lebontott kunyhók sorfala mellett kanyarodik a Duna felé, éket verve a jelen és a jövő közé. A nyugat felől autón vagy autóbuszon

Budapestre igyekvő idegen elé nem merednek többé első köszöntésként a legszegényebb vidékiesség jelképei. Ez az újonnan felavatott gépkocsit Óbuda ébredésének első hatású igérete. Néhány év múlva készen áll már az Újpestről az óbudai Hajógyárhoz átvezető Dunahíd, megindul az építkezések láncolata, Buda északi határszélén új település, új világvárosi pezsgés keletkezik, a mai tengődésre misem emlékeztet többé.

Ilyen szédületes jövőbeli álmok közepette intón, izgatón, igézetesen elevenedik meg Óbuda büszke multja. A nagyvárosi sejtésekbe merülő óbudai nyárspolgárnak talán alig van tudomása arról, hogy — amint a híres napoleoni idézet változataképpen mondhatnók — régi falak és szarkofágok szintjéről közel kétezer év tekint reá. A római császárság korában Aquincum nagy polgári települése mellett a mai Óbuda helyén hatalmas katonai város emelkedett, — erődítményekkel, templomokkal, fürdőkkel, boltokkal, külön amfiteátrummal, amely az aquincumit térfogatban jelentősen felülmúlja. Ez a katonai telepítmény északkeleti védőbástyája a merészen fellendülő pannoniai tartománynak, amelynek szélső őrtonyai a mai Erzsébet-híd táján álltak, mindig készen arra, hogy a római kultúra védelmében dacoljon a szomszédos barbár törzsek folytonos, nyugtalanító támadásaival.

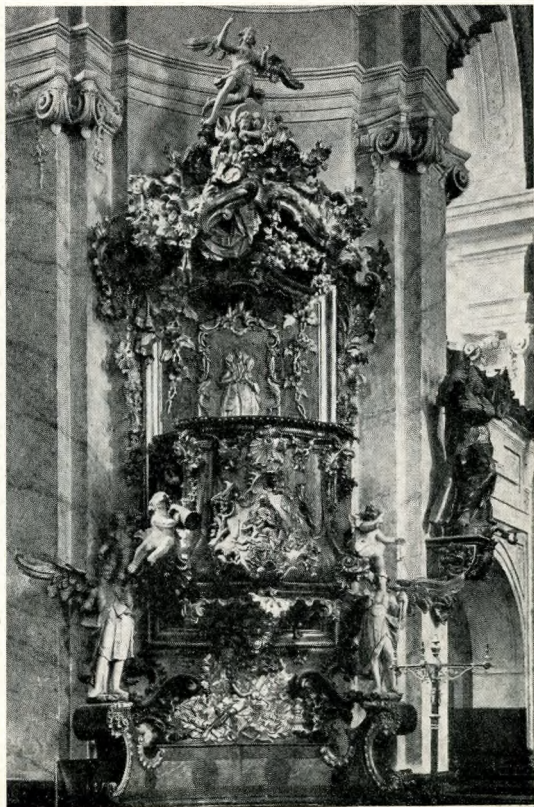
A népvándorlás viharai könyörtlenül szétmállaszták ezt a feszező ősi kultúrát. És csak hosszú évszázadok multjával, az ókor dicső emlékeiről teljesen megfejtkezve, kel Óbuda magyar uralom alatt új életre. Erről a középkorbéli fellendülésről csak régi krónikák feljegyzéseiből maradtak fenn szörvénys adataink. Csak halvány képzeteink vannak az Anjouk által emelt fényes királyi palotáról, a Zsigmond király idejébeli «királyné városá»-ról, pazar világi és egyházi épületeivel. A török hódítás hirtelen véget vet Óbuda második virágzásának is, azzal a kegyetlen szélsőséggel, amely a török hadsereget hódító céljai követésében mindig jellemezte. Az egykori «civitas reginalis»-ból kő kövön nem maradt.

Másfél évszázad pangása után a 17. század végén a romok felett megint új élet sarjad és megindul Óbudának az a mintegy nyolcvan éven át viruló barokk kultúrája, amely méreteiben nem hasonlítható ugyan a történelem azt megelőző két fénykorához, de időben és érzésben mégis közelebb esik hozzánk és nyomait részletesebben, színesebben követhetjük. Ezek a barokk emlékek a Zichy grófok egy azóta kihalt oldalágának nevéhez fűződnek.

Még a török hódoltság idején, 1659-ben jut Óbuda földje királyi adományképpen a Zichyek birtokába. A Buda felszabadítását követő években Zichy Péter gróf lesz Óbuda ura, s ez ott buzgó telepítő és építő munkát végez. Az első, méreteiben még szerény családi kastély, a kastély közelében emelt kegykápolna és az első óbudai plébániatemplom az ő kezdeményezésére keletkezik. A gróf

vörösmárványból készült epitáfiumos síremlékének a plébániatemplom padlóján még ma is nyomát leljük. De Óbuda tulajdonképpen barokk virágzása kora Péter gróf fiának, Miklósnak és az ő fenkölt hitvesének, Berényi Erzsébet grófnőnek, idejére esik, — sőt nagyobb részében a grófnő érdeme, aki férjét közel negyven évvel éli túl. Gróf Zichy Miklósné nevét széleskörű műveltsége, emelkedett művészi ízlése és jótékonyága folytán a korabeli főuri hölgyek sorában első helyen emlegetik. Szerdahely György Alajos jezsuita páter, a jeles műtörténész és esztétikus, egyik főművének, a «Poesis narrativa ad aestheticum»-nak ajánlásában egyebek közt kiemeli a grófnőnek még bölcsészeti hajlamait is.

A gróf Zichy Miklósék idejéből származó nagyszabású épületek közül elsőnek emelkedik ki a nemes barokk stílusban épült második családi kastély, amely Jäger Henrik tervei szerint, a család házi művészeinek, Bebo szobrásznak és Vogl festőnek gazdag díszítéseivel 1746—55 között készült. A kastély főhomlokzata még ma is sértetlenül áll fenn, csupán az egykor télikertnek használt két mellékszárnny került időközben lebontásra. De jellemző, hogy Óbudának ez az építészeti legértékesebb műemléke még kívülről is úgyszólván megközelíthetetlen létezéséről a nagyközönségnek alig van tudomása. Sivár, kopottas környezetben az arra járók a pompás épületnek még véletlenül

Az óbudai templom barokk szószéke (Schoen Arnold: Óbuda multjából c. művéből)

Özv. gróf Zichy Miklósné (Schoen Arnold: Óbuda multjából c. művéből)

sem akadnak nyomára. A kastélyt a Szent Lélek-tér felől három oldalról raktárszerű, kopottas külsejű dohánygyár veszi körül, amelynek boltíves kapuján át az ember szinte csak lopva vehet egy futó pillantást a kertes rejtékében karcsún elnyúló főuri palotára. Ez a kínai falak közé szorított építészeti remekmű a maga idejében nagy, díszes park közepén, Óbuda centrumában állt és pazaron kiképzett termei fényes társadalmi eseményeknek voltak színhelye. A kastély előkelő vendégei sorában szerepelt Mária Terézia királynő is, aki Zichy grófnőt 1764-ben Migazzi váci püspök kíséretében meglátogatta. De a kastély jellegére nemcsak magasállású vendégei folynak be, hanem a korabeli művészek színejavából kikerülő lakói is, köztük első sorban Bebo Károly, a kiváló barokk szobrász, aki állandóan a Zichyek mecénátusa alá kerül és akinek a kastélyban külön lakosztálya van.

Akkortájt gróf Zichy Miklósné megbízásából Bebo nemcsak Óbudán, hanem Buda más részeiben is mint privilegizált szobrász működött, úgy hogy a főváros számos templomában ma is megtaláljuk tevékenységének nyomait. De nevezetesen Óbuda barokk műemlékei mindenütt az ő művészetét hirdetik, — körsétánk folyamán a legtöbb helyen ő lesz ihletett mentorunk. Utunk először is az azóta elpusztult trinitárius templom tájékára visz. A templom maga nyomtalanul eltűnt,

de megmaradt a hozzáépült, ma «Schmidt-kastély» néven ismeretes rendház és a jóval később keletkezett kálvária. A trinitáriusoknak még a 12. század elején alapított, eredetileg keresztény rabszolgák kiszabadítására hivatott kék-piros keresztés, fekete csuklyás rendjét a Zichyek 1743-ban telepítették be Ausztriából. Mariazeili törzsházuk után Óbuda lakossága letelepedésük helyét «Kiscell»-nek keresztelte el, és ezt az elnevezést a környék mindmáig megtartotta. Az épületcsoport Entzenhoffer hírneves bécsi építőmester tervei szerint 1744—48 közt fejeződött be. A templom csakhamar nagy népszerűsége tett szert és a rendnek ugyanakkor adományozott, ma romokban heverő máriamaggi templommal és kolostorral egyetemben országoshírű búcsújáró helyé vált. Az óbudai trinitárius templom gazdag, művészi értékű felszereléséből különösen kiválik a nyolc ölnyi magas főoltár, amelynek a Szentháromság dicséretét hirdető hatalmas olajfestményét minden valószínűség szerint a híres Maulbertsch készítette. De nagyértékűek voltak a mennyezet freskói, a képekkel gazdagon díszített mellékoltárok, a tölgyfából faragott szószek, a virágos orgona, az egyik torony alatt elhelyezkedő kis kápolna és különösen Zichy Miklós grófnak Bebo tervezte stuccóból és márványból emelt impozáns síremléke, amelynek rézmetszet-kópiája a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található.

Amikor II. József egyházzellenes intézkedései során 1783-ban elrendelte a trinitáriusrend feloszlását, a templom kincsei árverés alá kerültek és potom áron jutottak különböző óbudai polgárok tulajdonába, akik azokat később részben ismét templomoknak ajándékozták. Így szóródtak szét a Zichy-család művészi áldozatkészségének emlékei a szélrózsa minden irányában, a templom maga a síremléssel együtt elpusztult és nyoma veszett a rendház gazdag műkincseinek is. Csak a rendház bejárata fölött elhelyezett családi címer tartja fenn a Zichyek emlékezetét.

A trinitárius templom főoltára Kühtreiber molnármester ajándékaként, aki azt az árverésen csekély 200 forintért vette meg, a plébániatemplom tulajdonába került és ott most az egyik mellékoltár szerepét tölti be. Általa ez a templom, amely Bebo alkotásai folytán már eredetileg sem volt művészi értékek híjával, nagyértékű kultúrtörténeti emlékekkel gyarapodott. Bebo készítette egybekölt a templom öt régebbi mellékoltárát, a hajó oldalfalaira helyezte tíz apostol szobrát, az orgona faragványait, a barokk-rokokó stílusú gazdag plasztikájú szószeket és a fődíszítő oltárt, alkalmasint Vogltól származó, Borromei Szent Károlyt ábrázoló olajfestmény díszes foglalatát. Ez a templom tehát szobrászati és festészeti járulékaival a főváros kultúrtörténetileg legértékesebb egyházi épületeinek egyike. De Bebo mesterkezének nyomára akadunk a templom előtti kis térségen is, ahol erősen viseltet, sürgős restau-

rációra szoruló állapotban áll Nepomuki Szent János és Szent Flórián szobra. Különösen ez utóbbi derűs világi jelenségként hat és egyes kutatók megteszik nemcsak a tűzoltás, hanem az Árpádokig visszanyúló óbudai seres kultúra védőszentjének is. Bebo művészetét dicsérei egyébként a Flórián-téren felállított, finom izléssel komponált és védett, három szentet (Flóriánt, Neri Fülöpöt és borromei Károlyt) ábrázoló szobormű is, míg a Szentlélek-téren ékeskedő, egy előző pestis-járvány emlékére 1739-ben emelt Szentháromság-szobor mint Óbuda legrégibb szulpturája érdemel említést.

Gróf Zichy Miklósné 1796-ban örökösök nélkül hal meg és ezzel hirtelen véget ér Óbudának nagy lendülettel nekiinduló barokk kultúrája. Az építkezési kedv leohad (a később keletkező nagyobb középületek közül csak az 1820-ban emelt zsidótemplom válik ki klasszicizáló körvonalaiával), a város maga elfakul, elszegényedik, falusi színvonalra süllyed és a főváros többi részeivel való egyesítése óta végleg a mellékholgyó szerepére szorul. A Zichy-kor emlékeinek feltárása körül Schoen Arnoldé, a jeles fővárosi műtörténész a főérdem. A nemrég alakult Gróf Zichy-Emlékbizottság megbízásából «Óbuda multjából» című magas színvonalú, művészi képekkel gazdagon illusztrált tanulmányában rögzítette le ennek a kornak kulturális jelentőségét. Az emlékbizottság maga a megmaradt műemlékek karbantartását és elsősorban a Zichy-kastélynak mai szomorú helyzetéből való kiemelését tűzte ki céljául. Em-

lítésre méltó még az egykori trinitárius-rendháznak legújabb rendeltetése. Ezt a masszív, előkelően tagolt épületet, amelyet a rend kiüzetése után sokáig katonai raktárnak használtak, későbbi tulajdonosa, Schmidt Miksa bútorgyáros, tudvalévőleg a fővárosra hagyta. A város urai sokáig vonakodtak az örökség elfogadásával. A legutóbbi tervek szerint ebbe a katélya helyezik a Fővárosi Múzeumnak jelenlegi szűk otthonában alig érvényesülő gazdag kép- és régiséggyűjteményét. Ez az elhatározás remélhetőleg hozzájárul majd ahhoz, hogy közönségünk érdeklődése élénkebben forduljon ennek a múzeumnak oly kevésbé ismert műkincsei felé.

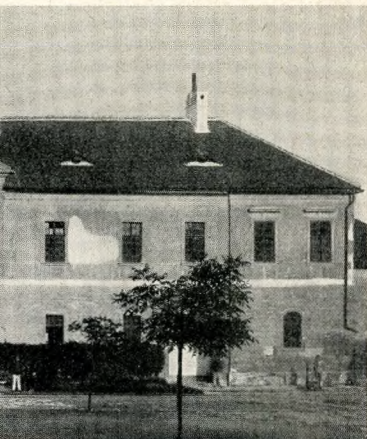
Az utolsó félszázad egykedvűségébe eltűn hatol a régészek feltáró munkásságának friss üteme. Legendás eredetű hagyományok nyomán a mult század derekán Óbudán keresik Árpád sírját. Az ily irányban folytatott kutatások közvetlen eredménnyel ugyan nem jártak, de mindenesetre új ösztönzést adtak a már Mária Terézia idején meginduló római ásátásoknak. Sorban kerülnek felszínre a római fürdő és erődítmények alapkövei a Főtér és Flórián-tér tájékán, ahol néhány évvel ezelőtt kis földalatti múzeum is létesült, kiassák a Királydombon az amfiteátrum körvonalait, majd meg a Raktár-utcai városi bérházak mentén ókeresztény temető nyomaira bukannak, első bizonyítékául annak, hogy a kereszténység már a Krisztus utáni negyedik században felhatolt Pannonia északi részéig.

És most a csákány megkezdí bontó mun-

káját ott is, ahol ókori leletek után nem kutatnak. A Tabánhoz hasonlóan beteljesedik Óbuda zezzugos, korhadt városnegyedének sorsa is, — azzal a különbséggel, hogy itt nem diszkertes ültetvények, hanem új, mutató háztömbök vannak keletkezőben a szétmálló viskók helyébe. Minden ilyen nagyarányú építkezési hullám merész reményeket éleszt, de egyúttal nincs erős problematikus megfontolások hijával sem, különösen a budai hegyvidék áldott talaján, ahol építészeti túlkapásokkal már annyiszor éktele-nítették el a nagyszerű természeti panorámát. Óbuda sajátos, keskeny sávjával ózono-s he-

Az óbudai
Zichy-kastély

gyek és a Duna közt, a Margitsziget tőszomszédságában kertvárosnak termett és semmiképpen sem kísérleti telepnek a szabad kilátást beárnyékoló felhőkarcolók számára. Itt szép, de nagy tapintatot kívánó feladat vár megoldásra. Arról van szó, hogy kis családi házak gyűrűjébe szerencsésen illesszük be a római és a barokk kultúra megmentett emlékeit a Nyugatról befelé száguldó idegenek derűs fogadtatására és hogy végre fővárosunknak ebben az újonnan épülő kerületében nyugalmas összhangot teremtsünk a múlt és a jelen építészeti értékei közt.